

ДА ПРАБЛЕМЫ ГЕНЕЗІСУ ТВОРЧАСЦІ СЯРГЕЯ ПЯСЕЦКАГА

Агульнаеўрапейскія тэндэнцыі інтэграцыі і рэгіяналізацыі культурнай прасторы прымушаюць нас па-новаму глянуць на праблему літаратурнага сумежжа. Менавіта прадстаўнікі рэгіёнаў, дзе сутыкаюцца розныя этнасы, рэлігіі, светапоглядныя сістэмы, выклікаюць найбольшую цікавасць еўрапейскіх даследчыкаў. Адным з такіх прадстаўнікоў з'яўляецца Сяргей Пясецкі – польскі пісьменнік, творы якога вось ужо шэсцьдзiesiąт гадоў захапляюць чытачоў ва ўсім свеце, аднак дагэтуль амаль невядомыя чытачу беларускаму.

Сяргей Пясецкі – неардынарны творца і разам з тым чалавек з надзвычай складаным жыццёвым лёсам. Пісьменнік нарадзіўся 1 красавіка 1901 г. у Ляхавічах як пазашлюбнае дзіця праваслаўнага шляхціца і ягонай служанкі. Маці сваю ён так ніколі і не пабачыў, а бацька залішняй любоўю сына не песціў. Дзяцінства прайшло ў самотным сузіранні прыроды, чытанні кніжак і бойках з аднакласнікамі, якія не прымалі выхадца з Беларусі за свайго (разам з бацькам, паштовым служачым, Сяргей пераехаў у расійскі Уладзімір, а потым у Пакроў). Свабодалюбы і ўпарты характар хлопца ў сёмым класе гімназіі спрычыніўся да трагедыі: за збройны напад на гімназійнага інспектара ён трапіў у турму. У хуткім часе, аднак, Пясецкаму ўдалося ўцячы з турмы, і ён акунуўся ў тагачасны вір рэвалюцыйных падзей у Маскве. Пражывы большавіцкага тэрору настолькі яго ўразілі, што ў Мінск у 1918 г. ён прыежджае свядомым антыкамуністам. Да 1921 г. Пясецкі ваюе з большавікамі спачатку ў беларускіх, пасля польскіх вайсковых фарміраваннях, а затым пераязджае ў Ракаў, які ў выніку Рыжскай мірнай дамовы становіцца польскім памежным пунктам і фактычна сталіцай кантрабандыстаў. На працягу пяці гадоў Пясецкі займаецца кантрабандай, адначасова выконваючы на тэрыторыі Беларусі функцыі агента польскай ваеннай разведкі.

У 1927 г. польскі суд асуджае Пясецкага за рабаўніцтва на 15 гадоў турмы. Менавіта там, на дзесяты год зняволення, у вязня прачынаецца літаратурны дар. У 1937 г. ён піша раман «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», прысвечаны «кантрабандысцкаму» перыяду ягонага жыцця, твор, дзякуючы якому аўтар не толькі атрымаў сусветную славу і вядомасць (толькі за два перадваенныя гады раман быў перакладзены на 11 моў і неаднаразова перавыдаваўся), але і быў датэрмінова вызвалены з турмы.

Падчас вайны Пясецкі ўдзельнічае ў фарміраваннях Арміі Краёвай на Віленшчыне, а ў 1946 г. эмігрыруе на Захад, спачатку ў Італію, потым у Вялікабрытанію. Расстанне з сям'ёй, што засталася ў Польшчы, жыццёвыя цяжкасці эмігранта не зламалі пісьменніка, загартавалі ягоную волю і літаратурны талент. Пясецкі пісаў аж да самай сваёй смерці ў 1964 г. Ягонаму прору належыць больш за 10 раманаў і апавесцей, навелы, кінасцэнарыі. Па творах пісьменніка здымаліся мастацкі і шматсерыйныя тэлевізійныя фільмы.

Апавядальная прастора прозы Пясецкага – Мінск і Міншчына, Вільня і Віленшчына. Часавыя параметры канкрэтызуюцца біяграфічнымі матэрыяламі аўтара – Ракаў і Мінск у гістарычным зрэзе 1918 – 1923 гг., Віленшчына перадваенная і ў гады ваеннай акупацыі. З тэрыторыяй кароннай Польшчы ён быў звязаны вельмі каратка і не паспеў пусціць карані ў атмасферу ўласнапольскага жыцця. Апынуўшыся ў эміграцыі ў Заходняй Еўропе, пісьменнік тварыў сваю прозу з пражытага і перажытага, з успамінаў, звязаных з беларускім перыядам свайго драматычнага, а часам і трагічнага жыцця.

Засяродзіцца на літаратурнай працы лес наканаваў Пясецкаму ў польскай турме. Зарыентаваўшыся на літаратурны конкурс, аб'яўлены варшаўскай газетай «Wiadomości literackie», Пясецкі пачаў пісаць па-польску.

Хаця ў пасляваенныя гады ён прызнаваўся эмігранцкай лонданскай газеце «Lwow i Wilno», што «да дваццаці гадоў не чуў польскай мовы і па-

польску не чытаў і не размаўляў, а пачаў спазнаваць польскую мову самастойна і без навуковай дапамогі ў 36 гадоў і толькі тады, калі ўзнікла патрэба пісаць на гэтай мове кніжкі»¹. (Тут і далей пераклад аўтара – П. Р.)

Амаль усе творы Пясецкага, акрамя першых раманаў «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», «Пяты этап» і «Багам ночы роўныя», якія ўбачылі свет у Варшаве, былі ўпершыню выдадзены ў Рыме («Яблычка», «Гляну я ў акно», «Ніхто не дасць нам вызвалення») і ў Лондане («Сем пілюль Люцыфера», «Запіскі афіцэра Чырвонай Арміі», «Жыццё раззброенага чалавека», «Адам і Ева», «Чалавек, што зрабіўся ваўком», «Для гонару арганізацыі», «Вавілонская вежа»). Яго творы перакладаліся і выдаваліся на 16 мовах. Ён быў абсалютна арыгінальным пісьменнікам. Матэрыял ягонай прозы ўспрымаўся як сенсацыйны. Жыццё сацыяльных нізоў грамадства – зладзеяў, кантрабандыстаў, шулераў – паказваецца ім у супрацьпастаўленні з жыццём прадстаўнікоў кіруючых вярхоў.

Пэўныя мастацкія адметнасці раманаў Пясецкага (а сярод іх настойлівае імкненне абараніць годнасць прадстаўнікоў «падземнага свету») давалі падставы замежнай крытыцы разглядаць творчасць пісьменніка ў заходнееўрапейскім кантэксце, параўноўваючы яго з В. Гюго, Дж. Лонданам, Э. Хэмінгвэем. У той жа час у крытыцы знаходзім і пагардлівыя намёкі на другаснасць тэкстаў Пясецкага, бо ў сферы мастацкага слова, на думку некаторых, настойліва прабіваўся не літаратар-прафесіянал, а чалавек з крмінальным мінулым.

Калі ж пісьменнік памёр, у «Tygodniku Polskim» з'явіўся змястоўны і прафесійны агляд ягонай творчасці Януша Кавалеўскага пад назвай «Мабыць, гэта быў апошні рамантык».

Рэалістычнай, заземленай, канкрэтнай і нават дакументальна даставернай прозе Пясецкага сапраўды быў уласцівы дух высокага рамантызму. Пісьменнік адстойваў годнасць чалавека з нізоў, надзяляючы яго «рыцарскімі» рысамі. У ягоных раманах моцна гучыць тэма вернасці. Распрацоўваецца яна на розных узроўнях: сяброўства, каханне, карпаратыўныя абавязкі, слова гонару і г. д. Я. Кавалеўскі выводзіць герояў Пясецкага з даўняй рамантычнай класікі. Асобны раздзел артыкула так і называецца: «Шылераўскі «забойца». «Неаднойчы Пясецкага крытыкавалі за тое, што сваіх герояў ён ідэалізуе, спрабуе ўзаконіць саму злачыннасць, падаючы яе як з'яву шляхетную і рыцарскую»², – адзначае даследчык. Аднак Кавалеўскі не далучаецца да меркаванняў калег, ён бярэ Пясецкага пад абарону, спасылаючыся на слаўныя літаратурныя аўтарытэты – «вялікага нямецкага рамантыка Ф. Шылера і англійскага лорда Байрана», якія і на разбойнікаў, і на піратаў глядзелі аднолькава, бачылі ў іх «дзеяннях» справядлівы бунт пакрыўджаных супраць грамадства і яго інстытутаў. Думаецца, небеспадстаўна даследчык упісвае ў «радавод» Пясецкага і рэалістычна-рамантычныя традыцыі «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча. Іх сапраўды аб'ядноўвала і «крэсавасць» паходжання, а дакладней – Навагрудчына, і майстэрства стварэння пейзажу, хаця Кавалеўскі закранае ў гэтым дачыненні толькі тэму кахання. Сярод асаблівасцей прозы пісьменніка Кавалеўскі звяртае ўвагу і на рамантычныя моўна-выяўленчыя сродкі.

«Мы самі не разумелі, каго мелі, – рэзюміруе напрыканцы свайго даследавання вучоны. – Афіцыйная крытыка яго не заўважала... у гэтым вялікая несправядлівасць... Калі б ён быў амерыканцам, меў бы славу большую, чым калісьці меў Джэк Лондан, магчыма, атрымаў бы і Нобелеўскую прэмію. Амерыканцы змаглі б паказаць пісьменніка свету. Змаглі б перад усім яго выпеліць...»³.

Упершыню паспрабуем расшыфраваць прысутнасць у творах Пясецкага асяроддзя той культуры, у якой ён выходзіў з дзяцінства. Нават без спецыяльнага літаратуразнаўчага даследавання нельга не заўважыць, што

проза Пясецкага вырастала найперш з усходнеславянскай культуры. Апісальна, а часам і праз мастацкую дэталь пісьменнік спрабуе некалькімі штырамі паказаць асноўнае ў нацыянальных характарах беларусаў, украінцаў і рускіх. Праз іх выкарыстоўвае беларусізмы, русізмы, асобныя рэплікі герояў узнаўляе праз транскрыбаваную перадачу вымаўлення. А колькі ў прозе анекдотаў, звязаных з савецкай рэальнасцю, колькі раскідана па старонках беларускіх і рускіх жартаў, прымавак! Колькі частушак, урыўкаў з рускага песеннага рэпертуару як афіцыйнага, так і жаргону. Выкарыстоўваючы розныя літаратурныя сродкі, аўтар з'едліва, іранічна малюе асаблівасці маладога савецкага энтузіазму! Біёграфы Пясецкага сцвярджаюць, што яшчэ ў турме ён спрабаваў пісаць вершы. У раманах песенныя радкі часам падаюцца ў арыгінале, часам у перакладзе, які цалкам, магчыма, выкананы самім пісьменнікам. Так, за радкамі «Kowale my i młotem ciężkim Kujemy szczęścia klucze wam...» прачытваецца «Мы кузнецы и дух наш молод...». У іншым месцы аўтар укладвае ў вусны салдат куплеты з рускай песні «Когда б имел золотые горы и реки, полные вина...» у неблагім польскім перакладзе. «Навейшы» фальклор Пясецкі ўкладвае ў вусны камсамолкі: «Prędko bieda skonczy się I zaswieci słońce. Lenin z Trockim zaspiewają: Pierozki gorące». На святкаванні дня нараджэння высокага чыну з Чырвонай Арміі героі спяваюць «куплеты», якія, відавочна, сам аўтар і прыдумаў: «Trocki jest generał, Trocki jest polityk, Trocki i literat, Trocki – krytyk. Trocki wszystko umie, Trocki wszystko wie. Kazdy ma głowę, Trocki ma dwie».

У назвы асобных раманаў Пясецкага ўвайшлі словы з песень. Строфы з рускай песні «Яблочко», пераробленыя паводле ўзору блатнога фальклору, праходзяць праз увесь раман «Яблычка», гучаць своеасаблівым сатырычным кантрапунктам яго сюжэта:

Hej, jabłuszko, dokąd toczysz się?
 Jeśli trafisz w Czekę, to nie wrócisz stąd!
 Hej, jabłuszko, potoczyło się.
 W czerezwyczajce zagubiło się!

У рамане «Ніхто не дасць нам вызвалення» Пясецкі прыўносіць у вядомы тэкст «інтэрнацыянала» сваё сэнсавое напаўненне, перайначвае рускі варыянт песні ў аўтарскі польскамоўны тэкст.

Героі Пясецкага, як і належыць, нечым запаўняюць свой вольны час. Апроч кніжак, якія былі паказальнымі для кола чытацкіх інтарэсаў таго часу (аўтары Ленін, Бухарын, Маякоўскі, Блок і інш.), часам у рукі герояў трапляе маскоўская і мінская прэса: «Правда», «Известия», «Трудовая правда», «Молот», «Советская культура», «Красная звезда», «Крокодил». Акрамя інфармацыйнай функцыі, стварэння адпаведнага фону, падобнага роду рэаліі выкарыстаны для прыёмаў сатыры. Так, на адной са старонак рамана «Багам ночы роўныя» чытаем пра тое, як героі на лясным хутары, адпачываючы падчас цяжкай пешай дарогі з Мінска ў Ракаў, забаўляюцца тым, што чытаюць «Савецкую культуру». «Расейцы пра культуру нават гаварыць не маюць права, бо ў мільярд разоў больш зрабілі такога, каб яе знішчыць, чымсьці ўзняць!» – сцвярджае адзін з герояў. На першы погляд, напісана даволі жорстка. Але, як і заўсёды ў Пясецкага, аднойчы сказанае аўтарам пазней атрымлівае сваё развіццё. У іншым месцы рамана заяўленая тэма знаходзіць фактычнае пацвярджэнне. «Прадстаўнік» Культпрасветааддзела штаба Заходняга фронту разыгрывае ў аршанскай бібліятэцы сцэну «культурнай разборкі», якая раскрывае сутнасць паслярэвалюцыйнага стаўлення да «буржуазнай» культурнай спадчыны: «Леў Талстой быў графам. Разумееце? Паразіт з буржуазнай класавай свядомасцю. Што такое «Вайна і мір»? Троцкі сказаў у Брэсце: «Ані вайна, ані мір». І ніякіх такіх кніжак быць не павінна!»⁹. Пісьменнік уводзіць у тэкст словы «сочувствующий», «попутчик», выкарыстоўвае з адпаведным сэнсавым напаўненнем акрэсленні «толстовство» і «достоевщина».

Нельга не спыніць увагу і на эпіграфах да раманаў Пясецкага. Адзін з іх прадстаўлены цытатай з украінскай літаратуры, з рамана «Вальдшнэпы» Міколы Хвылявога, твора, які з'явіўся ў 20-я гады, адразу ж набыў скандальную вядомасць і праз сваю антыбальшавіцкую скіраванасць быў забаронены. Усе эпіграфы выкарыстаныя² Пясецкім, каб падкрэсліць уласны пісьменніцкі дух непакоры, крытыцызму, свабодалюбства. У той жа час за імі – прыхаваная палеміка з Максімам Горкім, з ягонымі словамі «Чалавек – гэта гучыць горда».

Сам Пясецкі быў да сябе вельмі патрабавальны. Таму адносна свайго літаратурнага ўзроўню, пытанняў літаратурнай адукаванасці гаварыў выключна лаканічна, з уласцівай яму сціпласцю. «Экзамена на пісьменніка я б не здаў...» У той жа час талент Пясецкага пераконвае ў тым, што чалавек, у якім закладзены былі ад Бога такія выдатныя здольнасці, не мог быць абываковым, пры ўсёй няўрымслівасці і неардынарнасці ягонай натуры, да кніжак, да чытання, прынамсі ў гады дзяцінства.

У бацькі пісьменніка была вялікая бібліятэка. З дзяцінства Пясецкі быў знаёмы з творамі В. Гюго, А. Дзюма, Ю. Крашэўскага, Г. Сянкевіча. Аднак не будзем забывацца пра тое, што Пясецкі вучыўся ў рускай школе. І праграма па рускай літаратуры яго ў пэўным сэнсе абавязвала да знаёмства з рускай класікай. Праўда, добрым словам ён пазней успамінаў толькі настаўніцу французскай мовы. Відаць, настаўнікі па рускай літаратуры да неардынарнай душы хлапчука ключа не знайшлі, магчыма, і не спрабавалі шукаць. Фармальнае ж выкладанне прадмета абумовіла тое, што яго нават «Пушкін і Лермантаў не зацікавілі». Адгалосак лермантаўскай тэмы выявіўся ў прозе Пясецкага ўвядзеннем у сюжэт Пяцігорска і згадваннем гары Машук. Пры гэтым, як заўсёды, з пераіначаным сэнсам, з іранічнай падсветкай. Месца дуэлі і гібелі паэта Пясецкі праз свайго героя трактуе як «адшуканы райскі куточак», далёкі ад палітыкі («Ніхто не дасць нам вызвалення»). Сустрэкаюцца ў яго згадкі і пра Пушкіна («Жыццё раззброенага чалавека»). Не адкрыліся перад вучнем ні Талстой, ні Дастаеўскі. «Льва Талстога я не любіў, ён мне здаваўся занудным маралізатарам. Не любіў і Дастаеўскага. Я не прымаў галоўных герояў ягоных раманаў і мала іх разумеў»³. Літаратура «з праблемамі» засталася для Пясецкага чужой. Пісьменнік з прыкрасцю прызнаваўся, што не атрымаў у школьным узросце ніякага накірунку, ніякай арыентацыі ў падыходзе да мастацкай літаратуры. Вырашыць для сябе, што трэба чытаць, а што можна і абмінуць, удавалася не заўсёды. І тым не менш самастойная пазакласная лектура была досыць аб'ёмнай. Так, ён зачытваўся Загоскіным, асабліва раманам «Брынскі лес», пазней у кола чытацкіх інтарэсаў трапілі Арцыбашаў і Андрэеў. Занатаваныя ўражанні пра прачытанае досыць цікава сведчаць пра чалавека, які потым сам стане пісьменнікам. «Вельмі модны тады і чытаны Арцыбашаў застаўся для мяне чужым. Прачытаў яго славутага «Саніна», які лічыўся высакласнай парнаграфіяй. І не знайшоў там ні парнаграфіі, ні высокага класа. Вельмі зацікавіў Андрэеў. Мяне глыбока закранулі некаторыя яго творы, аднак пакінулі сумнае ўражанне»⁴. Вельмі паказальна і тое, што Пясецкі не прыняў Максіма Горкага. Пазней ва ўласнай творчасці ён уступіць з Горкім у неабвешчаную спрэчку, бо ўражанні юнацкія выявляцца досыць моцнымі: Пясецкі ўбачыць у прозе Горкага не само жыццё, а «лакіраваную, стылізаваную імітацыю жыцця і позу»⁵.

Любімымі рускімі пісьменнікамі Пясецкага былі Чэхаў і Гоголь. Ён падкрэслівае гэта двойчы. «Усе мы вырасталі з гоголеўскага шыняля», – вядомае выказванне Дастаеўскага датычыцца і Сяргея Пясецкага.

Пясецкі падзяліўся з калегамі і чытачамі ў 1949 г. сваімі ўспамінамі пра літаратурную вучобу, што было выкарыстана ў даследаванні ягонага жыцця⁶. Аднак літаратуразнаўцы, якія займаліся аналізам мастацкай спадчыны

пісьменніка, вивучалі лабараторыю ягонага майстэрства, разбіраліся ў са-
крэтах незвычайнай папулярнасці пісьменніка, але не зрабілі ніводнай спро-
бы звязаць творчасць Пясецкага з усходнеславянскімі літаратурамі. Здаец-
ца, неабходнасць такога падыходу ўжо відавочная.

¹ Piasecki S. Odpowiedz na pytania // Lwow i Wilno. 1949. 19 czerwca.

² Kowalewski J. To moze ostatni romantyk // Tydzien Polski. 1964. 3 pazdziernika

Kowalewski J. To moze ostatni romantyk. Ibid.

³ Piasecki S. Bogom nocy rowni. Gdansk, 1989. S. 25

⁴ Ibid. S. 25.

⁵ Ibid. S. 36.

⁶ Piasecki S. Jabluszko. Wroclaw, 1990. S. 61.

⁷ Piasecki S. Bogom nocy rowni. Gdansk, 1989. S. 61

⁸ Ibid. S. 125.

⁹ Piasecki S. Odpowiedz na pytania ankiety // Wiadomosci. 1949. 1 maja.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Гл.: Polechowski K. Kształcilem sie z ksiąg zecia: Szkic do biografii Sergiusza Piaseckiego // Odra. 1990. № 3.

А.І. БЕЛЬСКИ

МАСТАЦКАЯ АНІМАЛІСТЫКА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ І ТЫПАЛОГІІ)

Сістэма вобразнага мыслення беларускай паэзіі – з’ява ўсеахопная і раз-
галінаваная. Даволі спецыфічным аб’ектам паэтычнага адлюстравання з’яў-
ляюцца вобразы жывёл, што выклікае цікавасць да мастацкай анімалістыкі.
Свет фауны ў беларускай паэзіі – гэта ў значнай ступені люстэрка духоў-
насці асобы, яе ўвасабленне экалагічных поглядаў і маральна-гуманістыч-
ных перакананняў. Аднак анімалістычная тэматыка і звязаныя з ёй вобразы
ды матывы на матэрыяле айчынай літаратуры грунтоўна не разглядаліся,
не вылучаліся як асобны надзвычай каштоўны кірунак даследавання. Адной
з асноўных прычын гэтага можна лічыць развіццё беларускага літаратура-
знаўства пераважна ў сацыялагічным, афіцыйна ангажаваным аспекце.
Сёння літаратуразнаўцы найперш улічваюць спосабы і формы ўласна мас-
тацкага ўвасаблення рэчаіснасці.

Традыцыі анімалізму ў літаратуры і мастацтве бяруць вытокі з міфалогіі і
фальклору. Нашы продкі абагаўлялі і адухаўлялі жывёл, з якімі ў іх былі звя-
заны многія ўяўленні: жывыя істоты ўспрымаліся пачынальнікамі роду, атая-
самліваліся з людзьмі, лічыліся прадвеснікамі нейкіх важных здарэнняў і па-
дзеяў. Даследчык міфалогіі Т. Шамякіна ў гэтай сувязі піша: «У XX ст. звяроў
назваюць "малодшымі братамі" чалавека. Але старажытныя людзі лічылі
жывёл не малодшымі, а "старэйшымі сваімі братамі, больш таго – продкамі.
Яны пастаянна шукалі аналогіі прыродных з’яў з сабою, шукалі першапры-
чыны ўсяго, у тым ліку саміх сябе. Паколькі звяры былі тады дужэйшыя і
спрытнейшыя за людзей, апошнім, натуральна, хацелася быць на іх падоб-
нымі». Пакланенне звярам і жывёлам (татэмізм і анімізм) даследчыкі ад-
значаюць у беларускай народнай абраднасці, казачным эпасе, байках, у лі-
таратурных творах, асабліва тых, якія тычацца часоў дабіблейскай даўніны.
Пра культ жывёл і іх адлюстраванне ў творчасці сведчаць наскальны жыва-
піс, фігуркі звяроў, знойдзеныя пры раскопках. На палеалітычных помніках
Францыі і Іспаніі, узрост якіх 40–50 тысяч гадоў, 80 % выяў складаюць во-
бразы дзікіх жывёл, і сярод іх – адбіткі коней, зуброў, аленьў. У старажыт-
ных кітайцаў адлік, рух часу атаясамліваўся з жывёламі, што і адлюстра-
вана ў календары 12-гадовага жывёльнага цыкла, дзе анімалістычныя во-
бразы ўвасабляюць багаты семантычны змест: пэўная жывёла (мыш, каро-
ва, тыгр, заяц, конь, сабака, свіння і інш.) становіцца знакам-сімвалам і як
бы прадвызначае гаспадарчую дзейнасць чалавека і яго быццё ўвогуле.